

פרופ' אלחנן י' מאיר/בנימין י' מאיר

שש סוגיות בפרשת יוסף ואחיו

לאחר שיוסף מספר את שני חלומותיו לאחיו, את השני גם לאביו, אנו מוצאים בפרשת "וישב" את הפסוקים הבאים: "וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם בשכם. ויאמר ישראל אל יוסף הלוא אחיך רעים בשכם לכה ואשלחך אליהם ויאמר לו הנני. ויאמר לו לך נא ראה את שלום אחיך ואת שלום הצאן והשבני דבר. וישלחו מעמק חברון ויבא שכמה. וימצאו איש והנה תעה בשדה וישאלוהו האיש לאמר מה תבקש. ויאמר את אחי אנכי מבקש הגידה נא לי איפה הם רעים. ויאמר האיש נסעו מזה כי שמעתי אמרים נלכה דתינה וילך יוסף אחר אחיו וימצאם בדתן" (בראשית ל"ז, יב-יז).

מקרא פשוט או מקרא דורש הסבר?

בקריאה ללא עיון אין בקטע זה שום קושי. יוסף ממלא את רצון אביו, ומחפש את אחיו בשכם. בשכם יש איש המודיע ליוסף כי אחיו עברו לדותן, ויוסף ממשיך אחריהם לדותן. ההמשך ידוע: בדותן משליכים את יוסף לבור, יוסף נמכר ומגיע למצרים. יש מפרשי התורה אשר אין להם שום "דיבור מתחיל" לקטע כולו.

לעומת זאת רש"י מפרש את הקטע באופן הנראה בלתי רגיל אצלו: "וימלאו איש: זה גבריאל, שנאמר 'וכאיש גבריאל'. נסעו מזה: כסיעו עממן מן האחוזה, נלכה דותינה לבקש לך נכלי דתות שימיוך צכס. ולפי פשוטו שם מקום הוא, ואין מקרא יולא מידי פשוטו". המעיין יתמה מה הביא את רש"י לפרש את ה"איש" כמלאך גבריאל, את "נלכה דתינה" כ"חיפוש אחר נכלי דתות" שוודאי אינו פשוט, וליד זה עוד ציון של רש"י עצמו ש"אין מקרא יולא מידי פשוטו".

ר' דוד ב"ר שמואל הלוי (בעל הטי"ז לא"ע) בספר "דברי דוד" על פירוש רש"י כותב: "לרש"י שני פירושים על 'נלכה דותינה', ודווקא הראשון דרש והשני פשוט, הפוך מן הרגיל אצלו, ועוד מוסיף רש"י 'ואין מקרא יוצא מידי פשוטו'. [אך] קשה לפי הפשט - מה צריך נסעו מזה, ולמה יכ"י. לפי הדרש - קשה ההמשך וימצאם בדתן המכוון לפשוט. והתשובה היא: שני הפירושים יחד. 'נכלי דתות' כיצד אחרים יהרגו ולא אחים".

במילים אחרות: לדעת מפרשו של רש"י היה לרש"י קושי בכל אחד מן הפירושים ולכן אימץ את השילוב שלהם, כך שכל אחד עונה על הקושי אשר בחברו. לגבי זהותו של "האיש" רש"י נותן רק את האפשרות שזהו המלאך גבריאל.

הצגת העיון שלנו בסוגיה מיהו "האיש", ובחמש סוגיות אחרות הקשורות במכירת יוסף, הוא תוכן מאמרנו.

1. מיהו "האיש"?

נחלקו המפרשים לגבי זהותו של "האיש" אשר מצא את יוסף. הרשימה הבאה מציגה כמה מהם אשר לדעתם מדובר על אדם, ואחרים - אשר לדעתם "האיש" הוא מלאך.

אדם ולא מלאך

אונקלוס: "ואשכחיה גברא והא תעי בחקלא".
נתינה לגר: "הוא כפשט הכתוב ולא כמה שכתב רש"י 'גבריאל', ויצא זה לרז"ל משינוי הלשון שהוא שאלהו 'מה תבקש' בלשון עתיד, והוא השיב לו 'אנכי מבקש' בלשון הווה, והתרגום אונקלוס לא חילק, ותרגם 'בעי' בשניהם".
רמב"ן: "...כי זימן לו הקב"ה מורה דרך שלא מדעתו... ולזה נתכנונו רבותינו באומרם כי האישים האלה הם מלאכים...".
אבן עזרא: "דרך הפשט אחד מעוברי דרך". (פירוש "יהל אור" על אבן עזרא מוסיף "כי איננו מלאך שידע מעצמו").
צפנת פענח: "...ולא גבריאל כדרך הדרש שדרשו בבראשית רבה...".
רד"ק, ספורנו ורשב"ם נותנים פירוש על 'תועה בשדה' בלי להתייחס לאפשרות ש"האיש" הוא מלאך, כלומר משאירים את הפשט שהוא, כמובן, איש רגיל.

מלאך ולא אדם

רש"י: ראה לעיל.
תרגום יונתן בן עוזיאל: "ואשכחיה גבריאל בדמות גברא...".
מדרש הגדול: "אמר ר' ינאי: שלושה מלאכים זימן לו הקב"ה. וימצאו איש, וישאלהו איש, ויאמר האיש וכתוב 'האיש גבריאל'".
מדרש ר' דוד הנגיד: "שלח לו ה' יתברך שלושה מלאכים... וימצאהו איש זה רפאל משום ש'איש' בגימטריא רפאל הוא. וישאלהו האיש - זה עזריאל משום ש'האיש' בגימטריא 'עזריאל' [ועל כך הערה במקום, שאין החשבון מכוון], ויאמר האיש זה גבריאל כ"ש 'האיש גבריאל'".

המהר"ל מפראג: "זה גבריאלי. דעל כרחק מלאך היה, דאס לא כן למה צריך כל הסיפור... אלא שהשם יתברך שלח מלאך להגיעו אל אחיו, ואם לא כן לא הלך אל אחיו אלא היה חוזר משכם לביתו כיון שלא מצא את אחיו... והרא"ם פירש דמפני שאמר לו יוסף 'הגידה נא לי איפה הם רועים' ולא שאל אותו תחילה אם ידע איפה הם, אלא בודאי מלאך היה שדרכו לדעת".

אור החיים: "צריך לדעת במה ידע כי שואלו יודע איה מקום כבודם לומר אליו בפשיטות 'הגידה נא', ואולי דייק דברי השואל באומרו 'לאמר מה תבקש' כי תיבת 'לאמר' מיותרת... אין מקום לשאלת איש נכרי... לבקש לדעת מה הוא מבקש..."

דעת זקנים: "כאן רמז לו גבריאלי..."

כלי יקר: "זה גבריאלי..."

מה גרם למפרשים שבחרו בפירוש של מלאך, לא לפרש לפי הפשט שהוא אדם רגיל, ובמקום זאת "לגייס" מלאך שיסייע ליוסף להגיע משכם לדותן? המפרשים שפירשו מלאך הביאו את שלוש הסיבות הבאות:

- (א) "האיש" הוא הפונה אל יוסף בשאלה "מה תבקש" (ולא יוסף פונה אליו);
- (ב) דברי יוסף אל "האיש" הם בסגנון המתאים להנחה כי "האיש" יודע את התשובה ורק מתבקש לגלות אותה ("הגידה נא לי איפה הם רעים", בראשית ל"ז, טז);
- (ג) ובדברי "האיש" אל יוסף כתוב "ושאלהו האיש לאמר" (בראשית ל"ז, טז) שאינו מתאים לאיש זר.

ענה מתעוררת השאלה: אם "האיש" הוא גבריאלי, ויוסף יודע עליו שהוא מלאך, מדוע אין יוסף שואל את המלאך מה עליו להסיק מהעובדה שנשלח אליו מלאך? אם בעיני יוסף "האיש" הוא אדם רגיל ואינו מלאך, מהי המשמעות לעובדה שהוא מלאך? ושלושה הקשיים בניסוח הנוכחים לעיל נשארים בלתי פתורים. בהמשך נציע פתרון אשר מייחס חשיבות לעניין המקום בו האחים התנכלו ליוסף (שכם או דותן) וכן לשדה בו נפגשו יוסף ו"האיש".

2. מאי נפקא מינא - שכם או דותן?

מדוע התורה מקדישה שלושה פסוקים כדי לתאר את המעבר של האחים, ויוסף בעקבותיהם, משכם לדותן? תשובה אפשרית: התורה מדייקת בעובדה ההיסטורית שהאחים היו רועים בשכם, ולשם שלח יעקב את יוסף, האחים עברו לדותן ויוסף המשיך בעקבותיהם. לפי תשובה זו אין מה ללמוד מעצם המעבר ממקום למקום או מן המעבר דווקא משכם או דווקא לדותן.

לפי פירוש (ה)זקנים מבעלי התוספות: "נסעו מזה. שאמרו שאינם חפצים להיות שנים עשר מכאן ואילך. 'זה' בגימטריה 'י"ב". כלומר האיש רומז ליוסף שבשעה שהוא מחפש את אחיו עליו לדעת כי אין הם מתייחסים אליו כאח, אלא אדרבה - הם סבורים כי בבית יעקב אפשר שיהיו פחות מ"יב בנים. המעבר אל מקום אחר מזמן את האפשרות של הניסוח הדו-משמעי של "נסעו מזה" בדבר "האיש".

אפשר להוסיף ולומר כי יש חשיבות למעבר ממקום למקום כי התורה רצתה לציין את שבחו של יוסף "שלא רצה לחזור לאביו כשלא מצאם בשכם אלא ביקשם עד שמצאם" (ספורנו, בראשית ל"ז, טו). אם כך, המעבר משכם לדותן אינו רק שינוי גיאוגרפי של מקום האירוע אלא בא להראות את הידיבקות במטרה" של יוסף אשר המשיך אחר אחיו ונמנע מלהבין את הרמז שאומר לו "האיש" שסכנה אורבת לו, ולכן אין עליו להמשיך אחר אחיו. בפירוש זה יש אמנם חשיבות למעבר מן המקום הראשון אל מקום אחר אך לא התייחסות לשמות המקומות.

יש פרשנים המייחסים חשיבות לכך שהתנכלות האחים ליוסף החלה עם קשר לשכם דווקא. המדרש הגדול, הרוקח, בכור שור ויצחק שמואל רגיו מצביעים על שכם כמקום סכנה, ר' שמואל בן חפני גאון מצביע על שכם כביטוי של גבורה, ואילו הירש מציין את חשיבותה של שכם כמקום להחלטות על אחווה.

מדרש הגדול: "תאני ר' יוסי מקום המזומן לפרענות. בשכם עינו את דינה, בשכם נמכר יוסף, בשכם המליכו את ירבעם"¹.

הרוקח: "הלא אחיך רעים בשכם. שהרגום ושללו, לכך היה מתפחד [יעקב] שהיו מאחרים שם, שאילו היו במקום אחר לא היה חרד כל כך באיחור שלהם". כלומר: בגלל מעשה שמעון ולוי בשכם - יעקב חשש לשלום בניו שם.

בכור שור: "הלא אחיך רעים בשכם. במקום סכנה שהם שנואים בארץ ההיא על שהרגו בני העיר... לפי שהלכו במקום סכנה לרעות... אמר יעקב שמא יענישום. לך ואמור להם שישבו פן יכנס חרב".

יצחק שמואל רגיו: "הלא אחיך רעים בשכם. במקום סכנה שהרגו אנשי המקום... ויעקב נתיירא פן יקומו עליהם אנשי שכם ולזה שלח אליהם את יוסף".

1. ב"תורה תמימה": "שלוחי מצוה אינן ניוזקין", בדשכחא היוקא שאני בשכם יש היוק - שכם מקום מועד לפרענות - שם עינו את דינה, מכרו את יוסף, נחלקה מלכות בית דוד". כאן אפשר לשאול "לוגית": הרי לפני שיוסף הגיע לשכם היה בה רק אירוע פרענות אחד (דינה), האמנם צריך היה יעקב בגלל זאת להימנע מלשלוח את יוסף לשכם או על יוסף להימנע מלמלא את בקשת אביו?

ר' שמואל בן חפני גאון: "וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם וגו'. הליכתם לשכם לרעות שם לראיה על גבורתם ובטחונם מיושבי הארץ". לדעתו הבחירה של שכם היא דווקא ציון של גבורה ולא חשש.

הירש מציין מדוע הלכו דווקא לשכם. "הן בשכם זו גילו לראשונה את רגש האחוה... שם הטיחו שמעון ולוי את השאלה הנוקבת "הכזונה יעשה את אחותנו" (בראשית ל"ד, לא)... ומשום כך נסעו לשכם למקום עלילת האחוה כדי להבשיל שם את ההחלטה שנראתה שוב נחוצה".

הנה כי כן: ניתן להתייחס אל שכם כמקום מיקרי, כמקום בעל חשיבות היסטורית, כמקום מסוכן או דווקא כמקום בו אפשר לבטא גבורה למרות סכנה.

3. "והנה תעה בשדה" - האם תעה בשדה או בשדה?

הסוגיה השלישית קשורה בשאלה היכן תעה יוסף? הכתוב אומר "והנה תעה בשדה" (בראשית ל"ז, טו). יכולה להתעורר שאלה: יוסף מצא את הדרך הבין-עירונית מחברון לשכם, אך כאשר התקיים "ויבא שכמה" והנה תעה בשדה" (בראשית ל"ז, יד-טו)? ספק אם יש בשכם שדה כה גדול ומפותל ששם יתעה אדם שהצליח למצוא את דרכו מחברון עד שכם (בלי הכשרה בניווט ומפות), ואם יש - מה חשוב לנו מידע זה? הניקוד על "בשדה" הוא עם האות ב"ת בפתח, כלומר הצבעה על שדה מסוימת.

על כל אומר המלבי"ם: "יוסף הלך לבקשם בחלקת השדה שקנה יעקב מאת בני חמור [יויקן את חלקת השדה אשר נטה שם אהלו מיד בני חמור אבי שכם במאה קשיטה", בראשית ל"ג, יט], כי חשב ששם ימצאם, וכשלא מצאם חשב שהלכו ממקום למקום כדרך הרועים". אם נלך בעקבות פירוש זה הרי שאחי יוסף רעו בשכם, ואולי במצות אביהם דווקא בשדה שהיה שייך למשפחה. יוסף כאילו מבין שאם האחים בשכם הם בוודאי באותו שדה שהוא רכוש המשפחה, ולכן הוא מחפש אותם לא בכל שכם אלא רק בשדה שקנה יעקב. בשדה זה יש איש הרואה את יוסף מחפש דווקא בו, ולכן פונה אליו בשאלה "מה תבקש".

ברצוננו להציע כאן פירוש המתחבר אל המלבי"ם, אף שלא מצאנו לו כל מקור, וגם המלבי"ם עצמו אינו מביא אותו. אנו מציעים כי "האיש" אשר מצא את יוסף היה האדם (ולא מלאך!) שהפקיד יעקב שומר או כאריס (אשר מקבל את שכרו מתוך יבול השדה) בזמן שיצא משכם ועבר לחברון. אולי הפקיד יעקב את האיש בשדה כדי להוכיח את הבעלות על השדה (תחליף למירשם מקרקעין - "טאבו" - שלא היה קיים בזמנו).

אם "האיש" הוא השומר או האריס שהפקיד יעקב בשדה שקנה מאת בני שכם, הרי הוא מכיר את כל בני יעקב, כולל יוסף (פרט לבנימין). אפשר להוכיח

כל יוסף היה בערך בגיל שש, ובוודאי משמעותית פחות מ-17, כאשר היה עם אביו ועשרת אחיו בשכם בדרך מחרן. על פי ההיכרות של "האיש" את יוסף אפשר להבין מדוע הוא הפונה אל יוסף בשאלה "מה תבקש", מדוע יוסף יכול להניח כי "האיש" יודע את התשובה ומתבקש לגלות לו, וכיצד קורה ש"האיש" יודע על כוונת האחים לעבור דווקא לדותן. אם זה "האיש" אפשר להבין את "נסעו מזה כי שמעתי אמרים נלכה דתניה" בשני פירושים:

(א) לפי "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" ו"האיש" מוסר מידע על מיקום האחים, והדבר חשוב כדי לציין את דבקותו של יוסף בקיום משאלת אביו שהמשיך אחר אחיו לדותן ולא חזר לחברון.
(ב) סימן אזהרה שנתן "האיש" ליוסף על "נכלי דתות" - מזימות אחיו באם יחליט להמשיך אחר אחיו לדותן.

יותר מזה: אם יעקב יודע שבשדה אשר לשם הוא שולח את יוסף יש שומר או אריס המכיר את יוסף ואת אחיו, הרי שיש תשובה לשאלה כיצד סיכן יעקב את יוסף במפגש עם אחיו השונאים אותו: בנוסף להגנה שיש ליוסף מבחינת "שלוחי מצוה", יש גם "איש" אשר בנוכחותו אי אפשר לפגוע ביוסף ולהציג את כתונת הפסים שלו כסימן שאולי נטרף.

פירוש זה מבוסס על "בשדה" עם בי"ת המנוקדת בפתח, כלומר שדה ידוע. אין הפירוש מחוייב שכן הביטוי "בשדה" עם ידוע מופיע בתורה עוד פעמים מספר (כמו: "ויהי בהיותם בשדה ויקם קין על הבל אחיו ויהרגהו"; בראשית ד', ח), ולא תמיד אפשר ליחס את הביטוי לשדה ידוע. אין זה מונע כי לפחות במקרה שלנו, ובעוד אחרים, יש לידוע "בשדה" (עם האות בי"ת מנוקדת בפתח) משמעות יותר מאשר אילו היה "בשדה" [ניקוד שווא]².

אם נתייחס אל "האיש" כשומר או כאריס, הרי שתפקידו בסיפור קל להבנה יותר מאשר אם נתייחס אליו כמלאך, שיוסף אינו יודע עליו שהוא מלאך. אם "האיש" הוא שומר או אריס המכיר את יוסף ואת אחיו, יכול להיות מובן שהאיש רומז ליוסף כי יש סכנה אם ילך אחר אחיו, ולכן אומר לו בצורה המשתמעת לשתי פנים כי הם אמרו: "נלכה דתניה" (בראשית ל"ז, יז) והביאור הוא גם כי הלכו לדותן וגם שהם מחפשים נכלי דתות איך יומת יוסף בלי שהם יהיו ההורגים (ראה דברי רש"י לעיל).

חשיבות הסיפור על "האיש" בכך שהוא מפקיד בידי יוסף "דילמה": האם

2. על דברי יצחק אל עשו "...צא השדה וצודה לי..." וילך עשו השדה" (בראשית כ"ז, ג, ה) אפשר לטעון כי ודאי אין הכוונה של יצחק לשדה מסויים. המלבי"ם משווה זאת עם דברי רבקה אל יעקב "לך נא אל הצאן וקח לי..." (בראשית כ"ז, ט) שאילו אמרה ליעקב עם מילת "השדה" הנה שמעתי את אביך מדבר אל עשו אחיך לאמור הביאה לי ציד מן השדה היה מסרב שכן "מן הצאן" מנוגד להנחייה של יצחק של "צא השדה".

ללכת אחר אחיו לדותן למרות הסכנה של שנאת אחיו ופגישה עימם במקום שאין שומר או אריס, או "לנצל" את ההזדמנות של יציאת אחיו משכם ולחזור אל אביו לחברון עם המסר שהוא (יוסף) עשה כבקשת אביו ללכת ולבדוק את שלום אחיו בשכם, ומשלא מצאם שם הרי הוא חוזר אל יעקב בדיווח שהאחים אינם בשכם (כמצויין ע"י הספורנו, בראשית ל"ז, טו).

4. ההפרדה בין יוסף לבין אחיו

הסוגיה הרביעית לעיון שלנו נוגעת למצב ההתחלתי - בטרם יצא יוסף מחברון לשכם במצוות אביו. שתי שאלות:

(א) מדוע בני יעקב, פרט ליוסף³, עזבו את בית אביהם בחברון כדי לרעות צאן בשכם?

(ב) אם יעקב דואג לבניו אשר בשכם, מדוע אין הוא שולח לשכם עבד כדי להודיע ליעקב על שלום בניו במקום לסכן את יוסף שאחיו שונאים אותו?

ברצוננו להציע את הפירוש הבא: בגלל השנאה של אחי יוסף את יוסף, יעקב מפריד ביניהם ושולח את אחי יוסף מחברון. כמו שיצחק ורבה שולחים את יעקב מביתם בגלל שנאת עשו "קום לך פדנה ארם ביתה בתואל אבי אמך" (בראשית כ"ח, ב), שולח יעקב את האחים מחברון, ודווקא אל מקום שהוא רכוש - השדה שהוא קנה מאת בני חמור אבי שכם. בגלל אהבתו אל יוסף יעקב מעדיף לשלוח את האחים מביתו מאשר להרחיק את יוסף משם. ההפרדה בין בני יעקב היא כך שאחי יוסף עם הצאן יהיו בשכם, ויוסף (ובנימין?) יהיה עם יעקב בחברון ודאי מונעת אפשרות של ביצוע "ויתנכלו אותו להמיתו" (בראשית ל"ז, יח) שאחי יוסף מתוך שנאתם ליוסף יגרמו למותו של יוסף. פתרון לקונפליקט על ידי ההפרדה בין היריבים מופיע בבראשית עשר פעמים (ראה נספח 1).

5. שליחות יוסף להשלים עם אחיו

בשושלת של "בני ישראל" יש הבדל בין הקונפליקטים האחרים בבראשית בהם אפשר להפריד בין היריבים, לבין הקונפליקט בין בני יעקב. בקונפליקטים האחרים: אברהם ויצחק יצאו מארצם של פרעה ואבימלך, בהתאמה; ישמעאל ועשו לא יגורו בבית אבותיהם יצחק ויעקב, בהתאמה; רועי אברהם ורועי לוט לא ירעו באותם שדות; יעקב לא יפגש יותר עם לבן - הפרדות אלה דווקא מסייעות להמשך הקיום הייחודי של "בני ישראל". אבל אם יוסף יהיה עם יעקב בנפרד מן האחים האחרים בהפרדה תמידית - המשפחה מפורקת ו"בני ישראל"

3. מן הכתובים לא ברור חד-משמעית האם בנימין יצא עם אחיו לרעות את הצאן בשכם או נשאר עם אביו בחברון.

לא יהיו עם אחד. על מנת לשמור על שלימות המשפחה יעקב שולח את יוסף לעשות שלום עם אחיו: "לך נא ראה את שלום אחיך... והשבני דבר" (בראשית ל"ז, יד).

הנצי"ב עומד על כך בפירושו: "ילכה ואשלחך אליהם" (בראשית ל"ז, יג) אם אין אתה הולך לא ילך אחר. לפי זה הדאגה של יעקב אינה דאגה לשלום של אחי יוסף בשכם - לשם כך יכול היה להסתפק במשלוח עבד ולא לסכן את יוסף, אלא להשלמה בין יוסף לבין אחיו. רק יוסף הוא זה אשר צריך להשלים עם אחיו. יעקב סומך על הגנת ה' על יוסף כ"שליח מצוה", ועל השומר, או האריס, הנמצא בשדה אשר בשכם. יעקב אינו יודע מראש כי יוסף ימשיך לדותן בעקבות אחיו, ובדותן שתי הגנות אלה אינן מצויות: יעקב לא שלח את יוסף לדותן ובדותן אין שומר. יוסף רוצה לקיים את מצות אביו, ואינו מנצל את ההזדמנות לחזור אל אביו לחברון כאשר אינו מוצא את האחים בשכם. יוסף אינו קולט את הרמזים על הסיכון בהליכה אחר אחיו לדותן.

לדעתנו, יוסף מבין כי אביו שלח אותו לעשות שלום עם אחיו. מנקודת המבט שלו הוא יודע כי לא הצליח לעשות את אותו שלום עם אחיו, וכך לפי ההבנה שלו נגזר עליו להיות מורחק מאחיו כשם שהיה אביו יעקב מורחק מאחיו עשו. אין יוסף יכול לדעת שאחיו טבלו את כתונת הפסים שלו בדם ושלחו אל אביו "הכר נא הכתנת בנך היא אם לא" (בראשית ל"ז, לב), וממילא אין יוסף יכול לדעת שאביו חושב שהוא (יוסף) נטרף. מבחינתו של יוסף אין טוב בכך שיחזור אל בית אביו, או אף יודיע על מצבו הטוב במצרים, גם אם בתוקף תפקידו וסמכותו במצרים פעולות אלה אפשריות שהרי לא הצליח לעשות שלום עם אחיו כדרישת אביו.

מניין התפיסה הזאת של יוסף, שמאחר ולא הצליח להשלים עם אחיו חייב הוא להיפרד מן המשפחה? כאמור, זו הגישה בחומש בראשית: מחשש לרצח, יש הפרדה. כך יוסף מקבל על עצמו את הצורך להיות נפרד מן המשפחה: אולי כעונש על "ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם" (בראשית ל"ז, ב), ואולי בגלל שעורר קנאה כשסיפר את החלומות (כמו שיעקב נענש בהפרדה על האופן שלקח את ברכת יצחק).

כך קורה כי האחים אינם נשמעים לתחינות של יוסף ("ויאמרו איש אל אחיו אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו..."), בראשית מ"ב, כא) וגורמים למכירת יוסף למצרים. יוסף לא יכול היה לדעת על יסורי המצפון של אחיו - אם היו כאלה - עד שהוא שומע את דברי ראובן: "הלוא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם וגם דמו הנה בדרש" (בראשית מ"ב, כב).

אגב, מבחינת יוסף אפשר היה להבין אם לדעתו האשם העיקרי במכירה

הוא ראובן - שהרי מולו עיקר התחרות על הבכורה. הטעות בכך מתבררת ליוסף כאשר הוא שומע את הדברים הנזכרים של ראובן. אולי בגלל זאת בוכה יוסף, בהסתר, על "חשד בכשרים" ("ויסב מעליהם ויברך", בראשית מ"ב, כד), ואוסר את "הבא בתור" - את שמעון. על בכיות יוסף - ראה נספח 2.

הדברים מתבררים ליוסף בביקור השני של אחיו לשבור אוכל. שם אחרי הסיפור עם הגביע מתאר יהודה את רגשות יעקב על היעלמו של יוסף "ויצא האחד מאתי ואמר אך טרף טרף ולא ראיתיו עד הנה" (בראשית מ"ד, כח). לשמע זאת "ולא יכל יוסף להתאפק... ויתן את קלו בבכי..." (בראשית מ"ה, א-ב). כאן, ורק כאן, יכול יוסף להבין כי מבחינת יעקב אין ויתור עליו כנוכח במשפחה מאחר ולא הצליח לעשות שלום עם אחיו, אלא שבתפיסה של יעקב הוא (יוסף) נטרף. מכאן מובן מדוע "ולא יכל יוסף להתאפק" (בראשית מ"ה, א) ומתוודע לאחיו מיד בתום דברי יהודה.

אולי הלקח מספר בראשית הוא החתירה לשלום: סמוך לתחילתו של ספר בראשית סיפור הרצח של קין את הבל אחיו⁴. בהמשך הספר עשרה מקרים של הפרדה בין יריבים כדי להימנע מקונפליקט ולמנוע רצח. כאשר הפרדה כזו אפשרית, גם אם תהיה מתמדת, אין צורך במעשה מלכד. אך אם ההפרדה פוגעת באחדות של "בני ישראל" - כפי שנראה בסוגיה הבאה - כולם שותפים למאמץ לשמור על שלום הבית: אם על ידי הסתרת מידע וייחוס דברים ליעקב שלא נאמר, ואם על ידי שתיקה.

6. האם ידע יעקב לפני מותו על האשמה של אחי יוסף?

לפי הכתובים המפורשים לא כתוב כי מישהו סיפר ליעקב על מה שעשו האחים ליוסף בדותן. אנו רוצים לטעון כי מתוך כוונה, מידע זה הוסתר מיעקב. ואלה התמיכות (יש לציין: אין אלה מספיקות כ"הוכחות!") לטענה כי יעקב לא ידע (בהמשך נתייחס לתמיכות לטענה אפשרית כי יעקב כן ידע):

א. מספר פעמים מסופר כי יוסף הושיב את אחיו בארץ גושן ולא לידו בארץ מצרים: "בעבור תשבו בארץ גשן" (בראשית מ"ו, לד), "והנם בארץ גשן" (מ"ז, א), "ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גשן" (מ"ז, ד), "ישבו בארץ גשן" (מ"ז, ו) ו"יושב יוסף"

4. מעניינים דבריו של ה"כלי יקר", מהם אפשר ללמוד על סכנת הקנאה. על "האיש" כותב ה"כלי יקר": "זוה גבראל... ויוסף סבר בשלמא קין שהרג את אחיו היינו לפי שנאמר ויהי בהיותם בשדה - על עסקי שדה... כי קנאת כתונת פסים אינה דומה לקנאת שדה. זה הוא שכתוב 'והנה תעה בשדה'... לפי ה"כלי יקר" הייתה בשדה" הוא בעניין "השדה" של הבל - יוסף חשב כי בגלל ריב על שדה אפשרי רצח בתוך המשפחה, אך קנאה על כתונת פסים לא נראתה לא כסיבת רצח, והנה התברר כי גם קנאה על כתונת פסים יכולה להיות סיבה לרצח במשפחה. ודאי אפשר ללמוד מכך לקח על סכנת הקנאה.

את אביו ואת אחיו ויתן להם אחזה בארץ מצרים במיטב הארץ בארץ רעמסס כאשר צוה פרעה" (מ"ז, יא), ובהליכה לקבורת יעקב "וכל בית יוסף ואחיו ובית אביו רק טפם וצאנם ובקורם עזבו בארץ גשן" (נ"ח).

גם כאשר "ויקברו ימי ישראל למות" (מ"ז, כט) ו"יגד ליעקב הנה אביך חלה" (מ"ח, א) יוסף מגיע אל יעקב, ואינו "מושך" את יעקב אליו כדי לטפל בו. לעומת זאת: לאחר קבורת יעקב "וישב יוסף במצרים הוא ובית אביו" (נ"ח, כב). נראה לנו כאפשרות מסתברת שיוסף מושיב את אביו ואחיו בארץ גושן, ולא לידו בארץ מצרים, כדי שיעקב לא יוכל לשאול אותו כיצד במקום "לך נא ראה את שלום אחיך ואת שלום הצאן והשבני דבר" (בראשית ל"ז, יד) יוסף מגיע למצרים. עכשיו כאשר יעקב אינו בחיים ואינו יכול להציג את השאלה כיצד הגיע יוסף למצרים, יוסף יכול להושיב את אחיו בסמיכות אליו במצרים ולא בארץ גושן.

ב. יוסף מגיע אל יעקב פעמיים אל ארץ גושן (כפי שמצויין במקרא). בפעם הראשונה יעקב משביע את יוסף על ענין הקבורה בארץ ישראל, ואפשר לטעון כי אין זו הזדמנות לרכילות. בביקור השני של יוסף אצל יעקב, כאשר אומרים ליוסף "הנה אביך חלה" (בראשית מ"ח, א) לקראת מותו של יעקב, יוסף לוקח עמו את מנשה ואפרים, וכך אין ליעקב הזדמנות נאותה לשאול את יוסף כיצד הגיע למצרים.

ג. חשבון הגיל של יצחק בפטירתו (רש"י בראשית ל"ה, כט) מראה כי יצחק היה בחיים בעת מכירת יוסף. גם אם ידע בדרך נבואית על מכירת יוסף - החליט לא לגלות ליעקב.

ד. מתי יודע בנימין על המכירה? ברור כי לאחר שיוסף נעלם - יעקב שמר על בנימין אצלו כמי שעליו נאמר "ויותר הוא לבדו לאמו ואביו אהבו" (בראשית מ"ד, כ), עד שנאלץ לצרפו למשלחת המזון השנייה. לכל המאוחר שומע בנימין על המכירה מפי יוסף כאשר יוסף אומר לכל אחיו "אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אתי מצרימה" (בראשית מ"ה, ד). אין שום התבטאות של בנימין על כך שיעקב סבל את האבל על יוסף כל השנים בגלל מעשי אחיו - לא כהתרסות מול אחיו ולא במלשינות לאביו (בניגוד ל"ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם", בראשית ל"ז, ב).

ה. לאחר קבורת יעקב שולחים האחים אל יוסף: "אביך צוה לפני מותו לאמר. כה תאמרו ליוסף אנא שא נא פשע אחיך וחטאתם כי רעה גמלוך..." (בראשית נ"ו, יז). יוסף יכול היה לשאול מדוע אביו לא ביקש בקשה זו ממנו באופן ישיר. התשובה: יוסף היה מרוחק מיעקב, לטענתנו כדי שיעקב לא יוכל לשאול אותו כיצד הגיע למצרים.

מול התמיכות לעיל לטענה כי יעקב לא ידע כי האחים מכרו את יוסף, יש אפשרות להציג שלוש תמיכות לטענה כי יעקב כן ידע:

א. האחים פונים אל יוסף לאחר קבורת יעקב ואומרים "אביך צוה לפני מותו לאמר. כה תאמרו ליוסף אנא שא נא פשע אחיך וחטאתם כי רעה גמלונך..." (בראשית נ"ז, טז-יז). אם אמנם נאמרו דברים אלה על ידי יעקב, הרי ברור חד-משמעית כי יעקב ידע כי האחים עשו רע ליוסף (ואולי אף ידע בבירור מה עשו לו). השאלה היא באם אמנם יעקב אמר זאת. הגמרא ביבמות (סה, ע"ב) אומרת:

"אמר ר' אילעא משום ר' אלעזר בר' שמעון 'מותר לו לאדם לשנות בדבר השלום שנאמר 'אביך צוה וגו' כה תאמרו ליוסף אנא שא נא וגו'. ר' נתן אומר מצוה..." רש"י אומר על כך: "אביך צוה. יעקב לא צוה אלא הם שינו מפני דרכי שלום". וכן בפרשתנו רש"י אומר "שינו בדבר מפני השלום כי לא צוה יעקב כן שלא נחשד יוסף צעניו". כלומר האחים שינו מן האמת (אם בגלל שזה "מותר" אם בגלל שזו "מצוה") וייחסו ליעקב דברים אשר לא אמר למען השלום. נותר ספק באם אמנם יעקב אמר את הדברים לבניו, וממילא אין מכאן הוכחה כי יעקב ידע.

ב. בברכת יעקב לשמעון וללוי "כי באפם הרגו איש וברצנם עקרו שור" - מדרש תנחומא (ט). ובעקבותיו גם רש"י, חזקוני והמלבי"ם מייחסים מילים אלו למעשה שכם וגם למעשה שמעון ולוי נגד יוסף (הזיהוי של שמעון ולוי בדרך האלימינציה), רס"ג, רמב"ן, אבן עזרא רד"ק והנצי"ב מייחסים זאת בלעדית למעשה של שמעון ולוי בשכם (רשב"ם וספורנו - לא מייחסים למעשה מסויים). שוב: אין כאן הוכחה כי יעקב ידע על ההשלכה לבור ו/או על המכירה של יוסף.

אם יעקב ידע - מדוע לא דיבר על כך? יעקב כן גינה בברכתו את ראובן על מעשהו עם בלהה, וכן גינה את שמעון ולוי על מעשיהם בשכם. מדוע אינו מגנה את הבנים שמכרו את יוסף אם ידע על המכירה? אפשר לומר כי אם יעקב ידע ולא דיבר על כך מפורשות - עשה כן כדי להימנע מן הגינוי המפורש אשר יביא להרחקת בניו שחטאו.

התורה משאירה את המעין בספק באם יעקב ידע לפני מותו על מה שעשו האחים ליוסף או לא ידע. אנו סבורים כי הפירוש כי לא ידע "מסתדר" טוב יותר עם הכתובים. דרכי שלום אפשר ללמוד בשני המקרים מן המעשה: בין אם נאמר כי בכדי למנוע את התפרקות המשפחה מסתירים מיעקב את המידע על מעשה האחים, ובין אם נכריע כי יעקב ידע - הרי הוא נמנע מלהתבטא על כך במפורש על מנת לא לסכן את שלימות המשפחה.

נספח 1

"קונפליקטים" בחומש בראשית אשר פתרונם היה הפרדה

הפסוקים	מקור	בין מי למי
"הנה אשתך קח ולך... וישלחו אותנו ואת אשתנו..."	בראשית י"ב, יט	1. פרעה ואברהם
"הפרד נא מעלי אם השמאל..."	בראשית י"ג, ט	2. אברהם ולוט
גרש האמה הזאת ואת בנה..."	בראשית כ"א, י	3. שרה והגר
"ויאמר אבימלך אל יצחק מעמנו..."	בראשית כ"ו, טז	4. יצחק ואבימלך
"ויריבו רועי גר עם רועי יצחק..."	בראשית כ"ו, כ-כב	5. יצחק ועבדי אבימלך
ויחפרו באר אחרת ויריבו גם עליה... ויעתק משם..."		
"ועתה בני... וקם ברח לך אל לבן..."	בראשית כ"ז, מג	6. עשו ויעקב
"אם אני לא אעבר אליך את הגל הזה ואם אתה לא תעבר אלי..."	בראשית כ"ח, נב	7. יעקב ולבן
"וישב ביום ההוא עשו לדרכו שעירה..."	בראשית כ"ח, יז	8. יעקב ועשו
"הלא אחיך רעים בשכם..."	בראשית כ"ח, יג	9. יוסף ואחיו
"וירד יהודה מאת אחיו..." [לפי רש"י שהאשימוהו במכירת יוסף]	בראשית כ"ח, א	10. יהודה ואחיו

נספח 2

ארבע בכיות של יוסף

יוסף בוכה ארבע פעמים. בפעם הראשונה כאשר מתברר לו כי חשד בראובן לשוא, ואז הבכי הוא בהסתר. בפעם השנייה כאשר הוא רואה את בנימין - ושוב בכי בהסתר: "וימהר יוסף כי נכמרו רחמיו אל אחיו ויבקש לבכות ויבא החדרה" (בראשית מ"ג, ל). בפעם השלישית בוכה יוסף בגלוי - כאשר מתברר לו כי יעקב חושב עליו שהוא נטרף (מבחינת יוסף: למה דווקא נטרף ולא מת בדרך אחרת, הרי אינו יודע מה עשו לכתונת הפסים שלו). בפעם הרביעית בוכה יוסף כאשר אחיו אומרים לו כי אביו ביקש לפני מותו שיוסף יסלח להם - וגם כאן הוא בוכה בגלוי.